

KUTASI ZSUZSANNA

A LÓHOZ KAPCSOLÓDÓ TERMINOLÓGIA
A KÖZÉPKORI ARAB IRODALOMBAN

(PhD értekezés tézisei)

Budapest
2008

I. A KUTATÁS TÁRGYA, CÉLJA

A kutatásaink tárgyát a lóról szóló középkori arab irodalom képezi a 8. századtól a 15. századig. A lóval a középkorban két tudományág foglalkozott részletesen, az irodalom és a hadtudomány. A hadtudomány a furūsiyya- kézikönyvek széles garmadáját hagyta az utókorra. A furūsiyya kézikönyvek egy bizonyos mintára készültek, mely az arab ló iszlám hagyomány szerinti származásával kezdődik.

A iszlám teremtéstörténet szerint a földi ló két nappal az ember előtt született. Az első ló egy pej kanca volt, a második egy mén. Amikor Isten meg akarta teremteni a lovat, sugallatot adott a déli szélnek, erre a szél összesűrűsödött. Majd ráparancsolt Gábiel arkangyalra s ő fogott egy marékkal a déli szélből. Isten ekkor megteremtette belőle a lovat, mely felnyerített, Isten pedig megáldotta a nyerítését. Ekkor megjelölte a lovat a homlokán egy csillaggal, és fehérséggel a lábain.

Az arab-iszlám források szerint kétféle hagyományt lehet megkülönböztetni az arab ló eredetéről. Az egyiket az észak-arabok, a másikat a dél-arabok ápolják. A dél-arab hagyomány szerint az első ló, mely az arabokhoz került, Salamon királytól származik. Amikor a király az ie.10. században meglátogatta Sába királynőjét, Bilqist, odajött hozzá az ománi *al-Azd* törzs küldöttsége. Salamon barátsága jeléül útravalóként egy *Zād ar-Rākib* nevű lovat ajándékozott nekik. A ló neve valószínű innen származik, hiszen jelentése „az utazó ellátmánya” vagyis útravaló. A ló kiváló utódokat hagyott maga után, melyeket név szerint megtalálhatunk *al-ĪArābī* híres lovakat és lovasaikat összegyűjtő munkájában. Ekkor Salamon királynak a Biblia szerint már 1420 harci szekere és 12.000 képzett lovasa volt.¹ Lovas és szekérvárosokat tartott fenn, és a környező területekről rengeteg különféle lovat kapott ajándékba. Dávid, Salamon apja is rendelkezett már bizonyos számú lovas sereggel, amit zsákmányként szerzett ie.1100-ban az arámi Coba királyától, Hadad Ezertől. A lótenyésztés virágkorát azonban Salamon gazdagsága tette lehetővé. Egyiptomi házassága révén (ie. 950) kapcsolatba került az egyiptomi fáraókkal, akiknek már a hükszoszok bejövetele (ie. 1650) óta voltak lovaik.²

Az észak-arab hagyomány szerint az első lovas az észak-arabok ősapja *Ismā'īl ibn Ibrāhīm* volt, aki befogott egy vadon kóborló kancát, megszelídítette és az ő utódait örökölték *Ismā'īl*

¹ Biblia, Királyok Könyve 10., Salamon harci szekerei

² A hükszosz nem egy nép, csak egy uralkodói réteg neve és nem ők voltak az egyetlen Ázsia felől érkező népcsoport, akik lovakat hozhattak Egyiptom földjére, de a hükszoszok hatása volt a legnagyobb harci szekereik révén az egyiptomi lótenyésztésre.

unokái. Mivel a Próféta törzse a *Qurayš* is *Ismā'īl*-től származik, így az iszlám ezt a legendát ápolja. A dél-arab hagyomány szerint ez a ló *A'Ywağ* és tőle származik *Zād ar-Rākib*, valamint a másik ősló *Ku'aylān* is. Ők a *Banū Ta'Ēlibot* említik meg, mint első lovasokat. Tehát az észak-arabok lovai származhatnak a dél-arabok elkóborolt és elvadult lovaitól.

Abban mind a két hagyomány egyetért, hogy az Arab-félszigeten éltek vadlovak. *Éawād ÝAlī* is megemlíti egy *Aħdar* nevű mént, amely Salamontól vagy *Ardašīr*-től szabadult el, elvadult és *Aħdariyya* néven ősapja lett a félsziget vadlovainak. Ugyanezen a néven él egy fekete vadszamár fajta is a félszigeten.³

A ló teremtéstörténete és származásának hagyománya után, a lovassági kézikönyvekben a Próféta lovainak megemlézése következik, majd a csatára alkalmas nemes arab ló tulajdonságainak leírása. Ez egy igen rövid leírás és csak a legfontosabb részokról esik szó, melyek után a ló lehetséges sérüléseinek és betegségeinek gyógymódjai kerülnek sorra. A lovassági kézikönyveket lovardai gyakorlatok zárják, melyek a csatamezőn való mozgásokat mutatják be, ezekre készítene fel, a haladási irányokat bemutató ábrákkal kísérve.

Az irodalmon belül a költészet és a lexikográfia bővelkedik lóleírásokban, melyet a ló kiemelt szerepének köszönhetünk az arab gondolkodásban. *Kitāb al-ħayl* (Lovakról szóló könyv) és *Kitāb al-faras* (A nemes hátaślórl szóló könyv) címmel tengernyi leírás született a lórl. Ezek a könyvek nem tartalmazzak lovassági oktatással kapcsolatos és állatorvosi fejezeteket, hanem inkább nyelvészeti, lexikográfiai céllal készültek. Legjelesebb szerző mind közül a 8. században élt perzsa származású *Abū ÝUbayda*.

Kutatásunk az ő munkáját használja fel fő forrásként, stílusában és tartalmában összevetve a kortárs *al-A'Omā'ī* azonos című művével.

Kutatásunk célja a lórl szóló tömérdek anyag ellenére, csak a testrészek elnevezéseinek vizsgálata. A téma jellegéből adódóan azonban a disszertáció hosszabb látogatásokat tesz más tudományterületek felé is, mint pl. anatómia, állatorvoslás, lótenyésztés, versenyeztetés, etnográfia. Ezeknek a tudományterületeknek az érintése teszi szükségessé a testrészelnevezésekről szóló tanulmány néhol hosszabb megszakítását, mintegy magyarázatot adva az éppen tárgyalandó részhez.

³ *Éawād ÝAlī, Muḑa'Òal X/VII.al-Īi'Òān*. Bagdad, *Maktabat al-Nah'Āa*

Ha valaki a kezébe vesz egy középkori arab lovas kézikönyvet, azt találja, hogy a ló különböző testrészeinek elhelyezkedéséről szóló magyarázatánál, a szerző olyan helyeknek is külön nevet ad a lovon, amelynek az európai elnevezések között nem találunk párjára. Ilyenek pl. a homlok és a far különböző részeinek nevei, vagy a pata bizonyos részeinek az európaiktól eltérő értelmezése, mint pl. a béka és a sas. A béka az európai felfogás szerint a pata nyír része, a sas pedig egyáltalán nem szerepel a pata részei között. Az arab leírás szerint a béka a patában lévő nyírscsont s amit az európaiak békának neveznek, az az araboknál a sas. Az arab testrészek között találhatunk még további 17 madárnevet, pontosabban repülő állatok neveit – veréb, bagoly, légy, karvaly, lepke, darázs vagy méhkirálynő, fecske, sas, sasfőka, sólyom, homoki fajd tojója és kakasa, varjú, seregély, héja, denevér, galamb - amit a leírások külön fejezetben gyűjtenek össze.

A ló testrészelnevezéseinek leírásánál nem lehet élesen különválasztani a népi és az ún. tudományos elnevezéseket. Úgy tűnik a kettő nem válik el, hanem kiegészíti egymást. A klasszikus jelentésük néhol megváltozik, vagy kibővül és bizonyos kifejezések el is tűnnek, vagy új nevet kapnak. Az anatómiai nevek változására a minél pontosabb meghatározás a magyarázat. A középkorban (értem ezalatt a 8.-14. századot), a lovacról elsősorban a lovasoknak és a katonáknak szóló könyveket nyelvészek, pontosabban polihistorok írták, ami azt jelenti, hogy a pontosan lejegyzett szavak mellett tanulmányozták az éppen feldolgozandó tudományterületet is, jelen esetben az anatómiát. Némely leírás, mint pl. *Abū 'Ubayda, al-A'òma'ī, Ibn Sīda* lovacról szóló könyvei (9-11. század) ⁴, olyanok mint egy boncasztal mellett készült jegyzőkönyv illusztrációk nélkül. Később (12-15. század) már megjelentek a boncasztalon a hátára fektetett és felnyitott hasú ló, vagy különféle betegségeket bemutató ún. „állatorvosi ló”⁵ rajzával kiegészített kiadványok is (*Kitāb al-bay'ôara/ Állatorvoslás*). Ezek az állatorvosi kézikönyvekhez készült képi ábrázolások feltűnően hasonlítanak egymásra, nemcsak a rajzok, de a mellékelt magyarázatok is, mintha a szerzők egy sablonból dolgoztak volna. Az anatómiai kifejezések nagy egységesítő mozgalma a 10.-11. században zajlik, így lehet hogy a hasonlóság a rajzok és magyarázataik között, ebből fakad.

A lóleírásokat többféleképpen lehet csoportosítani. Az egyik változat szerint, a ló a külső tulajdonságai alapján van leírva, nincsenek megemlítve a belső szervei. Ez azokra az irodalmi

⁴ Az arab orvostudomány történetében 750-900-ig tartott a görög, szír, perzsa és indiai munkákból való fordítások kora.

⁵ Az olyan ló, amelyen az összes látható betegség be van mutatva. Ugyanígy létezik pl. „izomló”, amelyen az összes látható izom fel van tüntetve, vagy „csontló”, ami tulajdonképpen a ló csontváza, vagy „idegló” stb.

szövegekre jellemző, ahol a szerzők a ló szépségét- erejét - gyorsaságát dicsőítik, a klasszikus irodalom szavait felhasználva. Ékesszóló megfogalmazásban vagy egy sajátos felsoroló stílusban mondják el, mi az a három (vagy több), ami hosszú legyen egy lovon, mi az a három rész, ami legyen rövid, mi az a három, ami széles stb. Ilyen formájú leírásokkal találkozhatunk a történelmi témájú könyvek lóval foglalkozó fejezeteiben, vagy a *Īadīt*-okban, amikor a szerző elmondja, hogy hogyan néz ki egy ideális arab ló. A nem kimondottan a lóról szóló könyvekben pl. *Ibn Sīda MuḥaÒÒaÒÒá*ban, vagy *al-Nuwayrī Nihāyat al-'arab* c. munkájában, a ló úgy szerepel, mint a harc eszköze, a könyv szerkezetéből adódóan, közvetlenül a fegyverek és a teve említése után.

A legrészletesebben a korábban említett, esszészerűen fogalmazó, lovakról szóló könyvek írnak a lóról, melyek nyelvészek vagy polihisztorok munkái. Ezek nem egyszerű boncolási jegyzőkönyvek, hanem ki vannak egészítve a lóval kapcsolatos egyéb fejezetekkel, mint pl. a születéstől fogva meglévő és szerzett hibák a lovon, vagy a nemes ló jellemzői, vagy madárnevek a ló testrésznevei között, megnevezéseiket pedig a költőktől idézett verssorokkal támasztják alá.

A harmadik típus, amely a fent említettek (az ékesszóló és az esszészerű tudományos leírás) alapját adja, a költők, akik a verseik leíró részében hasonlatok formájában említik meg a ló egyes részeit, nyelvjárási szavakat használva. Ezek megértéséhez már szükség van a testrész elnevezések magyarázataihoz, mivel általában nem a megnevezett belső szervek (szív, máj, vese), hanem azok helye fontos a ló oldalán, hasán vagy hátán.

II. A KUTATÁS TÖRTÉNETE, FŐBB PROBLÉMÁI

A legkorábbi lovakról szóló leírásoknak az iszlám előtti kor (*ġāhiliyya*) verseinek leíró részeit tekinthetjük. Az iszlám előtti költészet szájhagyomány útján őrződött meg az utókor számára és a 7. és 8. században, már az iszlám vallás megjelenése után kerültek leírásra. A különböző költőknek tulajdonított lóleírásokat megvizsgálva, azt találjuk, hogy mindegyikük egy bizonyos lóideált fest le, melyet legelőször *Imru-l-Qays* fogalmazott meg. Őt a költők fejedelmének nevezik, származását tekintve is királyi család sarja, a dél-arab Kinda szövetség királyának *ĪuĒr*nak a fia. A kortársai tőle idéznek, vagy az ő költői képeit mondják el a saját szavaikkal.

A fennkölt verssorok, némi költői túlzással nagyon finoman érzékeltetik a ló éppen kiemelt testrészének milyenségét a hasonlatok által. Mint például a pálmáról kötélből sodort lábszárat, a cipész fájához hasonlóan kemény hasfalat, a menyasszony szemporórló kövéhez hasonlóan sima, de kemény (száraz) vállakat, az olyan hosszú, éles (száraz) arcot, mint a lándzsa hegye. A sima bőrt, ami olyan, mint a családunktól távol lévő agglevények vándorbotja. A homlokot, ami olyan, mint a pajzs háta, amit hozzáértő műves készített. A füleit melyek olyanok, mint a nádtollak hegyei vagy a rügyből előbújó levél, vagy mint a *marha* (borsóhoz hasonló) termése, ha kihullottak belőle a szemek.

A leggyakrabban előforduló képek a lovak jellemzésekor :

- 1., a pajzs vagy diófa keménységű has, amit az állatorvos nem tud átszúrni.
- 2., az asztma, ami nem kínozza, amit nem kell elrejteni és az ehhez kapcsolódó barlang nagyságú orrlyuk
- 3., a vágta közbeni suhanó hang és az el-vissza ugrálás, mintha hegyikecske lenne
- 4., a bűgőcsigaként pörgő, gyors lábak
- 5., a vízmosás aljáról való felfutás, mintha farkas lenne
- 6., a soványság és az állandó rágcsálás, mintha sáska lenne
- 7., a rövidszőrűség és a kora reggel vadászatra indulás
- 8., a folyamatos, kitartó vágózás, mintha folyó által görgetett kő lenne, vagy szakadó eső
- 9., a vadállatok kitartó követése vagy bilincsbevétele
- 10., az eső elől menekülő madarak gyorsaságával futás
- 11., a görbelábúság, amikkel olyan gyors, mint a rabilon felnőtt hegyikecske
- 12., a habos tejként folyó verejték

Amiket mindig megemlítenek, vagyis a legfontosabb testrészek. (A kettes szám helyett legtöbbször tört többesszám áll, akár csak a több dolgot jelentő részek esetében.):

Kívül:

- homlok (جبهة)
- orrlyuk (منخر، مناخر)
- nyak (عنق، هاد، سالفة)
- szügy (صدر، جوجو، لبان)
- oldalak (عطف/ أعطاف، مركل/ مراكل)

- hát (صهوة، متن)

- lábak (رجل/ أرجل، قائمة/قوائم، يد/أيادٍ، رسغ/ أرساغ، ساق/ ساقان، شظا، حافر/حوافر، نسر/نسور)

Belül:

- szív (قلب، فؤاد/فوائد)

- máj (كبد/ أكباد)

- vese (كلية/ كلا)

A gyakran előforduló szókapcsolatok a leírásokban:

- تيس حلب، تيس الريل - A kitartásához kapcsolódóan: „a repkényen felnőtt hegyikecske”

- سرحان الغضا – A gyorsaságához kötődő: „a tamariszkusz farkasa”

- ثوب مائح – A verejtékezésének leírásakor: „a víz húzó elázott ruhája”

- أشارير ملح – Szintén az izzasztáskor: „a napra kiterített száradó húsok sója”

- سناكبها صلاب الجندل، سناكبها الصمّ، سلط السنبك – A paták leírásánál: „kőkemény körmök”

Az iszlám megjelenése után született versek is követik az *Imru-l-Qays* által leírt lóideál képét, de a leírások nagyon részletesek és magyarázat nélkül nehezen érthetőek lesznek.

A versekben leírt lóideálnál fontos a lovak családi származása, nemcsak bizonyos részek megfelelése, mint pl. a hosszú nyak. A középkori lóleírásoknál sokszor megemlítenek bizonyos lóneveket, mely lovaktól való származás a nemesség bizonyítéka volt. A lótenyésztő beduinok nemesség kérdéséhez való hozzáállása szerint a lényeg a bizonyítás, a használhatóság, hiszen a nemes ló éppen attól nemes, hogy generációkon keresztül megőrzi a tulajdonságait, és használható marad.

A legendás *al-hamsa*⁶ (Az öt) lehet egyszerűen csak az arab hagyományokból fakadó elnevezés, (a törzsi származás levezetésének is ötödiziglen kellett igazolva lennie, az öt

⁶ Az arab lovaknak *al-Hamsa* néven híressé vált öt törzse a VII-VIII. századi hódításokig még nem volt megkülönböztetve egymástól. Egy feltételezés szerint egyikük, a *Kuʿaylān* család névadója egy Perzsiában, nem tisztán tenyésztett *Kohlānī* fajta volt, amit az első hódítók hoztak be az Arab-félszigetre. Eszerint a *Kuʿaylān* csak egy új elnevezése az *al-ʿAwwāḡ*-nak, amit először jelzőként használtak, majd túlnőve ezen a szerepen, egy fajtát kezdett jelenteni, átvéve a régi elnevezés helyét. (*al-ʿAwwāḡ*-ra, mint leszármazottakra, történik hivatkozás a versekben. Ugyanis *al-ʿAwwāḡ* nevű ló nem szerepel az *al-ʿRābī* –féle gyűjteményben. A két zöngés-zöngétlen változatú faringális hang felcserélhető: (ع ~ ح) (*al-ʿRābī al-ʿAswad*, *Ansāb al-ḥayl* . 15., 16. sorszám.)

A feltevés Niebuhr-tól származik, aki a *Kohlānī*-val úgy foglalkozott, mint a tiszta beduin fajta általános elnevezésével, szembeállítva a *kadīs*-sal, vagyis a városi, keverék lóval (Blunt 1879: II/„Pedigree of the Arabian Horse”).

A *Kuʿaylān* / *Koʿeiyān* vagy *Kaʿīlān* név a mai napig a tiszta vérű, nemes lovat jelenti. Elnevezését a szeméi körüli feketeségről kapta, ami olyanná teszi, mintha *kuʿl*-lal lenne kifestve. A beduinok a legősibb

mágikus szám) vagyis lehetett több vagy kevesebb azoknak a fajtáknak a száma, amiket a Próféta lovaihoz vezettek vissza.⁷

Tehát a tenyésztési szabályok és a verselési szabályok két különböző mintát követtek. A versekben nincs szó jellegzetes fajtajegyekről⁸, de az ősoket sokszor és szívesen megemlítik. A lovak a pogánykori és a középkori versekben gyakran nevük szerint szerepelnek. Többen is készítettek összefoglalót a *ġāhiliyya*-ban és az iszlám megjelenése után élt lovakról, *AnsĀb al-ḥayl* (A lovak geneológiája) címmel.

Ugyanazt a nevet több híres ló is viselhette, így fontossá vált tulajdonosának neve és az őt azonosító híres esemény is. A leggyakrabban előforduló nevek közül nézzük meg néhányuk történetét:

Dālis egy véletlen házasság gyümölcse. Talán „bűnös”(ezt jelenti a neve) származásának köszönheti, hogy szerencsétlenséget hozott tulajdonosára, és közrejátszott egy 40 évig tartó háború kiobbantásában. Az ő családfája a vesztes verseny után kihalt (*ET², faras*)⁹, senki nem akart tőle – érthető okokból – utódokat. Anyja *Ġalwā al-Kubrā*, a *Banū Yarbū^c* törzs tulajdona, apja *Dū-l-^cuqqāl*, *ĪawŌ al-Īmyarī* lova.

A két ló a gazdák megegyezése nélkül nemzette *Dālis*-t, akit végül a *Banū Yarbū^c* felnevelt és kiváló ló lett. *Qays b. Zuhayr al-^cAbsī* egy *ġazwa* során megszerezte magának, cserébe *Qirwāš al-Yarbū^cī* két foglyul ejtett lányáért és a 100 tevéért, amit elhajtott tőle. Később *Īudayfa b. Badr ad-Dubyanī* irigységből kiprovokált egy versenyt a saját és *Qays b. Zuhayr* lovai között. *Īudayfa* tudta, hogy *Qays* lovai jobbak az övéinél, ezért felbérelt valakit,

kancacsaládnak tartják, régebbinek, mint *Ismā^cīl* és Salamon lovait. Ezért mondják, hogy *al-ḥayl kaĀ^cīl*, vagyis az arab lovak mindannyian *KuĀylān al-^cAġūz* leszármazottai (al-Fāris 1997: 101). Az iszlám előtti hagyományok mikéntje aszerint alakul, hogy melyik törzs akarja magának a ló meghonosításának dicsőségét. Az észak-arabok a *Banū Taġlib*-ot említik meg mint első lovasokat. A dél-arabok az *al-Azd* érdemeit hangsúlyozzák. Lsd. *Zād al-RĀkib/ Zād al-Musāfir*

Az arabok lovának származásáról szól egy szájhagyomány útján, nemzedékről nemzedékre továbbadott történet is, amely népmesei formában meséli el *KuĀylān al-^cAġūz* legendáját (FaĀllallah 1904: 107-112).

⁷ *Çomussa* (az *ĪAnaze* törzsszövetségből) az ő *al-ḥamsájāt* Salamon kancáihoz vezeti vissza. Történetük ugyanaz, mint amit *BuḥĀrī* és *Muslim* hagyományai között olvashatunk a Prófétáról: Egy fārasztó csata után a lovasok megálltak egy folyónál, hogy a lovaik ihassanak, de ekkor hirtelen újra felharsant a csatába szólító trombita. A lovak közül csak öt engedelmeskedett a hívó hangra, ez az öt kanca lett az öt család megalapítója. Név szerint: *KuĀylat* ‘*AĒūz*, *SiĒĪĀwī*, *ĪamdĀnī*, *HadbĀn*, ‘*AbiyĀn*.

⁸ Az arab telivérek között három alapfajtát (ősi törzset) különböztetnek meg (Sībānū, *ĪiŌān* 14): *KoĪeylān*-t, aki az erőt képviseli. Ő a lovaglás és a lovasság mintaképe, erős, testes, nagy kitartással bír és száraz csukafej jellemzi. A második *ŪiqĪwī* (*ŪaqĪawī*), a szépség képviselője, a gazella ágyékú, amelynél még a ménék is nőiesen kecsesek. A harmadik *Mu^cniqī* (hosszú nyakú), a gyorsaság jelképe. (Ő az angol telivér nemesítője, a versenyló.) A hosszú lábak és vékony testalkat jellemzi. A feje egyenes profilú és a faroktő mélyebben van, mint a másik kettőnek.

⁹ Az *AnsĀb al-ḥayl* megemlít még néhány *Dālis* leszármazottat.

hogy *Qays* lovai közül az elsőnek felbukkanót üsse ki. A „szerencsétlen” *Dālīs* lett, akit kiütött és a vizesárokba borult lovasával együtt. Mire kimászott, a többiek messze jártak. Az ügyre fény derült, de *Dālīs* – mivel nem hozott szerencsét gazdájának – elvesztette megbecsülését. Ez volt hát a híres lóverseny *Dālīs* (mén) és *Ġabrā'*(kanca) (*Qays* b. *Zuhayr* két lova) és *al-Īanfā'*(kanca, *Dālīs* testvére) és *al-HaŌŌār* (mén) (*Īudayfa* két lova) között, mely felejthetlenné tette neveiket az utókor számára¹⁰.

Egy másik felejthetlenné vált név *A^cwaġ al-Akbar-é*, akinek utódai *BanĀt al-A^cwaġ* (*al-A^cwaġiyyāt*) néven váltak ismertté. *ĠanĎ* b. *A^csur* lova, de előzőleg a *Banū ^cĀmir* tulajdona volt. Nevét illetően több etimológia maradt fenn. *Ibn al-Kalbī* szerint (*al-A^crābī al-Aswad*, *Asmā' ḥayl* 35-36.old.) a születése utáni harmadik éjszaka egy kötéllel úgy kötötték meg, hogy elhajlott a gerince. *Ibn Rašīq* szerint, aki *Ibn Īabīb*-től idézi, a ló lábai görbültek meg, mert nagyon fiatalon a hátára ültek. „*al-AŌma^cī* mondta: *Īabīb* b. *Šawḍab* hagyományozta nekem (*al-AŌma^ciyyāt*, 25, 93) – egy férfi *Naġd*-ból – aki *Āariyya*-nál szállt meg, azt mondta: Apám hagyományozta rám mondván: Hallottam *Ka^cb* b. *Sa^cd al-ĠanawĎ*-t egy siratódalt szavalni *Rādān*-nál *^cUmar* b. *al-HaŌŌāb* idejében. Az apja így folytatta: Az első (alkalom), ahol látható volt *A^cwaġ* vágója – *A^cwaġ al-Akbar-é*, aki a *ĠanĎ* tulajdona – az volt, amikor *yawm an-Nisār* napján támadásra indult. *A^cwaġ al-Akbar* gazdája egy növényhez (*tumāma*) erősítette őt, s mikor a lovasok hajnalban támadtak, felpattant a hátára, rákiáltott és elfeledkezett a növényről (amihez kikötötte). *A^cwaġ* kitépte a növényt és úgy pörgette magával (húzva), mintha az (egy gyerek) bűgőcsigája lenne. Egész nap (így) vágatott, majd mikor ráesteledett *Qubā'*-nál (2 mérföldre Medinától), evett és további négy állomást (*marā'il*) ment. Olyan (vizes) volt (az izzadságtól), mintha a *Āariyya*-ból való *al-Unaysar* (tóba) dobták volna.¹¹ Majd a (*Naġd* melletti) *al-ĪAyn* (hegy)-hez ért, azután a (Mekka felé tartó út egy állomásához) – *Falġa*-hoz, majd (*Banū Sulaym* szálláshelyéhez) *ad-Dafīna*-hoz, végül (vissza) *Qubā'*-hoz. Miután négy éjszakát vágatott, nem foglalkozott azzal, hogy vacsorázzon (nem rohant a vályúhoz).

A^cwaġ al-Asġur szintén híres lovak őse. A *Kinda* törzsszövetség egyik királyának tulajdona volt, aki *i^clāf* napján rátámadt a *Sulaym* törzsre, akik megölték és elvették a lovát.

¹⁰ *Abū al-Faraġ*, *Aġānī* XVII: 191 és kk; *Īarb Dālīs wa-Ġabrā'*; *Ayyām al-^carab* 242 és kk; *Yawm Dālīs wa-Ġabrā'*.

¹¹ Ahogy előnti vágta közben az izzadság, az olyan, mintha elmerülne a vízben: ugyanezt a képet láthattuk korábban a „verseny közben” fejezetben, ahol a szakadó esőbe merül bele a vadat üldöző ló. Lsd. 331. lábjegyzet

Tőlük került *Banū Hilāl b. ʿĀmir b. ṢāʿĪd*-hoz, akinek ez volt az első lova. Tőle származik az *al-ʿAʿwaǧiyyāt (Qāmūs al-muʿīd, ʿ-w-ǧ; al-ʿrābī al-Aswad, Asmāʾ ḥayl 38)*.¹²

A 32 ismert *Ward* (vörös) nevű ló közül például *Ṣāḥr b. ʿAmr b. al-Īrīt b. aš-Šarīd as-Sulamī Ward*-ja abban a csatában vett részt, amit *Ṣāḥr* a *Banū Asad* ellen vívott, s ahol gazdája halálosan megsebesült (*al-ʿrābī al-Aswad, ibid. 775*).

Aws b. Mālik al-ĠarmD Ward-ja azzal vált híressé, hogy vállaival fogta fel egy oroszlán támadását és orrával ütötte azt (*ibid. 780*).

Qurzul Dālis utódja volt, *Óufayl b. Mālik b. Ġāʿfar* lova, aki előre jelzett egy közelgő *ǧazwa*-t és gyorsaságával megmentette gazdáját a támadó *Banū Yarbūʿ*-től (*ibid. 560*).

Ló és lovas neve szinte összeforrott, s így ha nem is nevezték meg a lovast, lova után kapott tiszteletbeli neve (*kunya*) mindenki számára egyértelművé tette, hogy kiről van szó. A fent említett *Óufayl b. Mālik b. Ġāʿfar*-t úgy is emlegették, hogy *Fāris Qurzul*, hasonlóképpen *Qays b. Zuhayr*-t *Fāris Dālis wa-l-Ġabrāʾ*-ként is ismerték. A „*fāris*” többet jelentett annál, hogy kiváló lovas. A VI. századtól a cím viselője a törzs vezető emberei közé tartozott. A *fāris* lovagot, nemes, erkölcsös harcost jelentett.¹³ A „ló” többféle változatban szerepelt a *kunya*-ban. *Rabīʿat al-faras* lett a neve *Rabīʿa b. Nizār*-nak, miután az apja halálakor a lovát hagyta örökül rá. *Óufayl al-ĠanawD (Óufayl b. Awf b. Kaʿb)* a lovakról írt rengeteg leírása miatt kapta a *Óufayl al-ḥayl* nevet (*Aġānī XV: 338*). *Zayd b. Muḥalhil* pedig azzal érdemelte ki a *Zayd al-ḥayl* nevet, mert korábban neki volt a legtöbb lova. Miután felvette az iszlámot, a Próféta *Zayd al-ḥayr*-ra változtatta nevét (*ibid. XVII: 248*). *ʿAntara b. Šaddād ʿAntarat al-fawāris*-ként is ismert volt.

A testrészelnevezésekkel kapcsolatos fordítási problémák

A testtájakra való felosztásról azért jó tudni, mert ha valaki egy bizonyos dolgot keres, pl. a *qaʿōā* jelentése érdeklő, akkor bár a far felső részén, a lovas háta mögött van és a hát szekcióban kapott helyet, ami a magyarázat alapján érthető, fordítása mégis „far” illetve a „far felső része”. Az európai felosztásnál a hát a martól a farbúbig tart. (*qaʿōā ~ farbúb* ?)¹⁴ Vagy

¹² Ezek szerint a „nagy” és a „kicsi” ʿAwaĒ is vonalalapító mennek számít.

¹³ *Fāris*-nak (személynévként) hívták azt is, aki a XVII. században kivezette a *Šammar*-t *Naġd*-ből. A *Šammar* az ősi *Taglib, ʿAbs* és *Hawāzin* leszármazottaiból áll (Ingham 1986). A Mezopotámiában élő *Šammar*-ok a *Šammar*-hegységi *Šammar*-ok vérrokonai.

¹⁴ Embernél is van: *al-qatan*: regio lumbalis vagyis az ágyéki terület. A.Fonahn, 1922. 123.old.

pl. a *labān*, ami a lónak a szügye, nála a nyak részeihez tartozik, pontosabban a nyak legalsó része. Magyarra fordításnál mégsem „nyak”, hanem „szügy”. Amikor valamilyen európai nyelvre van lefordítva egy nagyobb testfelület valamelyik része, akkor leegyszerűsítik a jelentését, és a nagyobb egység nevét viseli annak egy kisebb részlete. Pl. a far, a szügy, a nyak, a pata stb. Hasonló egyszerűsítéseket találhatunk az arab szerzőknél is. Pl. a *markal* és a *ma‘add* esetében: amíg *Abū ‘Ubayda* megkülönbözteti őket és azt mondja, hogy a *markal* az a hely, ahol a lovas ösztönzi (*yurakkiluhu*) a lovat, ez a hely a lovas lábszárának és sarkának a helye, a ló oldalán a könyök mögött. A *ma‘add* bár ugyanarra a helyre utal, ez *Abū ‘Ubayda* leírásából úgy tűnik, hogy nem csak egy helynek, hanem egy testrésznek is a neve: az oldalához kapcsolódó fejlett izom, a váll mögött elhelyezkedő fejlett izom (deltaizom)¹⁵. Vagyis a két szó mégsem ugyanazt jelenti, de mivel egy helyen van, ezért *al-AḌma‘ī* szerint ugyanaz.

¹⁵ *al-la‘īm al-ġalī‘ al-mu‘tami‘ fī ‘Ānbaḡhi ḥalf katīfīhi* - *Abū ‘Ubayda: Kitāb al-ḥayl*, 204. és 139. old.

A középkori szerzők eltérő magyarázatai

Mint korábban említettem, *al-A'oma 'ī* (213/828) sokkal gyakorlatiasabban ír, közelebb áll a valós világhoz, a lovas szemléletmódhoz mint *Abū 'Ubayda*, aki nyelvészetileg nézi a dolgokat, viszont alaposabb. *Al-Nuwayrī* (733/1333) szerint a *ma 'add* a „nyereg helye (a ló) oldalán”.¹⁶

*Ibn Sīda*¹⁷ (488/1066) legfőbb érdeme, ami a ló leírását illeti, hogy akárcsak *al-Óabarī* a *Tafsīr*-ban, párhuzamosan hozza a különböző forrásokat arról, hogy ki mit mondott ugyanarról és hogyan magyarázza. Pl. (a fent említett *markal-ma 'add* leírásokat is közli a két szerzőtől) a *Īawšab Abū 'Abīd*-nál a pata belsejét (*Īašw al- Īāfir*) jelenti, *Abū 'Ubaydā*-nál *Īawšabān* szerepel és a csüd (*rusg*) két csontját jelöli, majd megjegyzi, hogy *Abū 'Ubayd*-nál a *Ēubba*(egyébként „boka”) is a pata belsejét jelenti (*Īašw al- Īāfir*).

A *MuġīŌ al- MuġīŌ* szerint a *ġubba*, a *sāq* és a *fahid* közötti izület, vagyis a térd. *Al- 'A'oma 'ī* magyarázata szerint ez az a rész, amely a lábszárat (*wa'Ūif*) összeköti a patával (*Īāfir*). Tehát, mivel a csüdot (*rusg* vagy *Īawšab*) meg sem említi, a *Īāfir* itt a patát és a csüdot együtt, egyszerre jelenti. *Ibn Sikkīt*-nél a *Ēubba* egyenlő a *Īāfir*-ral.¹⁸ Ezzel sehol máshol nem találkoztam, és kicsit el is bizonytalanított a *Īāfir* jelentését illetően. A *Īāfir* ami a körmöt jelöli, néha helyettesítve van a *sunbuk*-kal¹⁹, ami a pata eleje, a „hegyfal” (magyar elnevezéssel), de pata értelemben. Vagyis megint egy példa arra, hogy egy rész képviseli az egészet. Pl. *al-Mas 'ūdī*²⁰ idéz egy történetet 'Umar kalifa idejéből, a lovak nemességének vizsgájáról: egy vízzel teli edényt helyeztek a földre, és sorban odavezették a lovakat inni s az amelyik egyenes lábakkal ivott, mert elég hosszú volt a nyaka, hogy elérje a tálat – nemesnek lett nyilvánítva, amelyiknek viszont meg kellett hajlítania a lábát, hogy inni tudjon, az *haĒīn* (közönséges) lett. A „meghajoltak a patái – meghajlította az egyik patáját” *Ēādat Īawāfiruhu* és *tanā aġad al-sunbukayn* szinonim értelemben szerepelnek. A patát, vagyis a körmöt nem lehet meghajlítani, csak a peremére állítani. Rövid nyakú ló és pl. a csikók is, a lábukat

¹⁶ *Nihāyat*, 10/2. old

¹⁷ *al-MuġāŌŌaŌ*, 2. kötet, 138. old.-tól *halq al-hayl*

¹⁸ Az *al-mu 'aĒam al-wasīŌ* szerint a *Ēubba* a *sāq* (sípcsont, comb) és a *fahid* (felső comb, konc) közötti izület, vagyis a térd. A szemben egyenlő a *ĪiĒāĒ*-dzzsal: palpebra (szemhéj)

¹⁹ Pl. *Ibn Sikkīt*, *Tahdīb al-alfāŪ*: 623. old. *Zuhayr* versét idézi, ahol „az elkoptak a patái”-t a *sunbuk*-kal írja le, valószínű azért, mivel a ló a pata első felén jár. A *sunbuk* kimondottan a körmöt jelenti s így a kép hangsúlyosabb. *al-mu 'Ēam al-wasīŌ* szerint a *sunbuk* „perem”, minden dolognak az eleje.

²⁰ *MurūĒ al-dahab*, 2. kötet, 2. rész 696. old.

térdben vagy csüdben hajlítják meg hogy elérjék a földet. A patát szerintem a lovak csak a hátsó lábon szokták peremre állítani, amikor pihennek.²¹ Ezért azt gondolom, hogy itt a *Îāfir*-nak kibővített jelentése: a köröm a csüddel együtt, (ami már hajlik) s így igaza lehet *Ibn Sikkīt*-nek, ha a *Îāfir* és a *Êubba* közötti egyenlőséget így értette: a pata a bokáig: *Îāfir*.

A *MuîÔ al-MuîÔ* magyarázata szerint, a *Îāfir* ugyanolyan értelemben szerepel mint az ember lábfeje (*qadam*), amin jár. (Összehasonlítva az ember és a ló csontvázát, az ember *qadam*-ja a ló hátsó lábának lábszárát jelenti a csánktól kezdve a patáig. Az ember bokája a ló csánkja, lábfeje a ló lábszára, a körme pedig a ló patája.) Ilyen értelemben a *Îāfir* általános elnevezése a patának, „amin a ló jár”. A *Î-f-r* gyök aktív particípium alakja „ásó”-t jelent, amely átvitt értelemben a kezdetet is kifejezheti: a ló megítélése ugyanis a patáinál kezdődik, a ló legfontosabb részénél. Ha a patájával valami baj történik, nem tud járni, használhatatlanná válik, a legfőbb értékét: a mozgását, a gyorsaságát veszíti el. A *MuîÔ al-muîÔ* másképpen értelmezi a (*an-naqd 'inda-l-Îāfir*) mondást: a ló az araboknál túl értékes volt ahhoz, hogy hitelbe odaadják a vevőnek, úgyhogy először fizetnie kellett és csak utána vihette el a lovat. Vagyis előbb a készpénz, csak utána a ló. A lóversenyénél a mondás jelentése, hogy azé a tétként letett pénz, akinek a lova patája előbb lép a célvonalra. A különböző források²² szerint lényeges eltérések lehetnek a testrészek meghatározások között. A korábban már említett *Îawšab* például az *al-mu'Êam al-wasîÔ* szerint, ami szótár lévén szintén több jelentést vonultat fel, lehet „boka” vagy „a pata belsejében lévő csont, a lábszár (*waÛîf*) és az ín (*'aÔab*) között” (?). A *fî bāÔin al-Îāfir* kifejezés miatt a magyarázat értelmetlen, így lehet hogy a *Îāfir* jelentésbővülésével állunk szemben, amikor az a bokáig tartó részre vonatkozik, (lsd. fentebb: *qadam*) utalva a csüdben lévő csontokra. Ugyanezzel a magyarázattal a szótárban kicsit előrébb található a *Îašîb*. A *Îawšab* további jelentése még a pata belseje (*Îašw al-Îāfir*), valamint a csüd csontja.²³ A *dahîs Abû 'Ubaydá*-nál a pata belsejében lévő csont (patacsont), *al-AÔma 'î*-nál a *Îawšab* csontja, vagyis nem a patában van, hanem a csüdben.²⁴ A *al-mu'Êam al-wasîÔ* szerint a *dahîs* a lábszár izesülése a csüdben,

²¹ Az ily módon pihenő lónak neve is van: *Ôāfin* – pl. *al-MufaĀĀliyyāt* 656. old. *Ô-f-n* jelentése: egy lábon áll.

²² *Ibn Sîda: al-MuĥaÔaÔ, Abû İayyān at-TawĪdî: al-Risāla, al-Nuwayrî: Nihāya, al-'AÔma 'î: K. al-ĥayl, al-ĜāĪi'Û: al-İayawān, Ibn Sikkīt: Tahdîb al-alfāÛ, Ibn 'Abd Rabbîhi: al-'iqd al-farîd, Ibn Qutayba: K. al-Ma'ānî al-kabîr/K. al-faras, Ibn Hudayl al-Andalusî: İlyat al-fursān, al-MufaĀĀliyyāt, MuîÔ al-muîÔ, al-Mu'ġam al-wasî, al-Farā'id al-durrîya, valamint a nyelvjárási változatok, de ezt majd külön.*

²³ Költészetben a hordós hasú lovat is jelenti. Pl. *Ibn Sikkīt: Tahdîb al-alfāÛ* 136. old.

²⁴ *Ibn Sîda: al-MuĥaÔaÔ, 145. old.*

vagyis a boka, valamint ugyanaz mint a *ĪiĒāĒ* (ami a szemek körüli bőrredőt jelenti ~ palpebra ?)²⁵

Al-TawĪdī magyarázatában a *daḥas* a hátsállat patájában keletkezett daganat/kinövés (*waram*)²⁶. *Al-Nuwayrī*²⁷ ezt kiegészíti azzal, hogy a *Īāfir 'utra* nevezetű részében, (*mā aĪāŌa bihi min al-laĪm*), vagyis abban „amit a pata (szaru része) körülvesz a húsból”: az un. sejtes nyírt, amit a kovácsok a pata húsos részének mondanak magyarul is.²⁸

Azt gondolom, hogy ennyi példából is látszik mennyire bizonytalan egyes testrészeknek a meghatározása.

²⁵ *Abū 'Ubayda: K. al-ḥayl*, 129. old.

²⁶ A magyar „béka”, (mint oszmán török jövevényszó, ahol a magas hangrendű „é” hasonulással keletkezett), jelentése „daganat”(1577) s ez azon a hiedelmen alapul, miszerint bizonyos betegségeket állatok juttatnak az emberi szervezetbe. Lehet, hogy a *waram* itt is békát jelent, vagyis nyírt, tehát nem betegség miatti daganatot.

²⁷ *Nihāyat*, 10/30. old.

²⁸ Vidéky Nándor: Patavédelem. Bp. 1936. 3. old.

A modern kor által hozott változások a testrészelnevezésekben

Bár a 8.-9. században összegyűjtött szóanyag a ló testrészeivel kapcsolatban a beduinoktól került a nyelvészekhez, ami azt jelenti hogy ezek a szavak akkor használatban voltak a lóval mindennapi kapcsolatban lévő emberek között. Az, hogy a magyarázatok néhol teljesen eltérőek, az annak az eredménye lehet, hogy más tájakon gyűjtötték őket vagy akár ugyanazon a törzsön belül is két forrás mást értett ugyanazon szó alatt.²⁹ A nyelvjárások tehát a nyelvészek által, a nomádok nyelvéből (ahol a természet erőivel mindennap harcoló beduinok az elitet képviselték) irodalmi nyelvvé lettek.

A nomádok állandó mozgásban vannak, így valószínű, hogy a nyelvük is „mozgásban van”, vagyis átvesznek másoktól addig nem ismert szavakat s talán a már meglévő szavaknak is változik az értelme. Az idő előre haladtával pedig a folyamat megfordul, s a már csak kívülről-beduin lótenyésztők a modern kor újszülött szavait tanulják meg és használják a régiek helyett vagy mellett. Ma már megváltoztak a lótenyésztés motivációi, a hagyományőrző generáció lassan eltűnik, a mezőgazdasági iskolákban pedig az új kor diktálta tudományos szavakat tanulják. A beduin-hagyomány kifejezései így visszakerülnek a nyelvészekhez, irodalmárokhöz és etnográfusokhoz akik mint érdekességet, ritkaságot gyűjtik össze a régen használt, ma idegenül hangzó szavakat.

A 19.-20. században, amikor újra felfedezték az arab lovak értékét, rengetegen indultak a Közel-Keletre, hogy lovakat – és nem utolsósorban – lovakkal kapcsolatos arab szavakat gyűjtsenek. (Lady Anne Blunt, Dickson, Doughty, Alois Musil, Carl Raswan, Janet Watson) Ezen orientalisták és lóbarátok sok rajzot, fényképet és leírást készítettek azokról a törzsekről, akiknél megfordultak. Nekik köszönhetően ma lehetőségünk van összehasonlítást végezni a klasszikus arab irodalom – mint valaha élt hagyomány - valamint az élő hagyomány között.

A hagyomány, mint generációkon keresztül (nagyjából) változatlan formában megőrződő szokás, biztosíthat minket arról, hogy nem csak a gyűjtés idején nevezték úgy a dolgokat ahogy nevezték, hanem már évtizedekkel esetleg évszázadokkal korábban is. Tehát a most kezünkbe kerülő adatok a ló testrészeinek 19.-20. századi elnevezéseiről egy ilyen hagyomány eredményei, ami azt jelenti, hogy valamiféle kapcsolatnak kell lenni az ún. klasszikus arab nyelv szavaival, amik valamikor szintén a nomádoktól származtak.

²⁹ Hasonló problémát talált Szombathy Zoltán is a különböző törzsi szervezetségi fokok elnevezését illetően. *The Roots of Arabic Genealogy*. Piliscsaba, 2003. 60-62. old.

Úgy tűnik a modern kor *al-AŌma* 'ī racionális, gyakorlatias stílusát választotta és csak azokat a testrészek neveket őrizi továbbra is az újak között, amelyeknek meghatározása nem túl bonyolult és nem bizonytalan. Pl. a pata és csüd részei közül eltűntek a lábvég csontjainak külön nevei, (*dahīs*-patacsont, *'umm ul-qirdān*-pártacsont, *marīŌ* -csüdcson) ehelyett harmadik/második és első lábvég csontok találhatók (*as-sulāmā al-tālīt/al-tānī/al-awwal*), vagy egészen más mai szemléletet tükröző kifejezések, mint a „béklyó helyén lévő hosszú és rövid csont”³⁰ A *sunbuk* helyét van ahol átvette az európai kifejezésből arabra visszafordított „hegyfal” – *ġidār al-Īāfir*. A „fehér vonal” régi neve (*salīm*) pedig *al-haŌŌ al-abyaĀ*-ra változott. (A “fehér vonal” az ember anatómiájában a hasi középvonalat jelenti, melynek kiöblösödése a köldök.)

Érdekes, hogy a “sas” mint nyír elnevezéshez ragaszkodtak az arab anatómusok, vagyis megtartották az új, európaiaktól átvett nevek között, a “béka” mint nyírcsont elnevezés viszont eltűnt s helyette *al-ŸaŪm az-zawraqŌ* (kis hajó, könnyű csónak) áll, holott az európai nyelvek mindegyikében szerepel a “béka”, mint nyír. (Talán éppen a zavar elkerülése végett kapott új nevet, hiszen a szó ugyan létezik az arab nevek között is de mást jelent, s mivel nem akarták a szó jelentését megváltoztatni, vagyis a “sas” helyére tenni és azt törölni, így inkább elhagyták. A sas egyébként elsősorban a hosszú életet, majd az éles látást és a gyorsaságot szimbolizálja a madarak között. A hosszú élet és a gyorsaság fogalma kapcsolódik a patához és ezen belül a nyírhez is, így lehet, hogy a “sas” szimbolikus jelentése miatt kellett, hogy megmaradjon a testrészek nevei között. A békáról pedig úgy tartották a középkori arabok, hogy az égből pottyán le vagy az eső teremti a földből és nincsenek csontjai, vagyis puha, ílymódon nem képviselheti a datolyamag keménységű nyírt.³¹

A szügy és a far kisebb részeinek nevei is eltűntek s maradtak az összefoglaló általános elnevezései egy-egy nagyobb területnek, mint pl. a *Ōadr*, *kafal*, *warik* stb. Ezt a leegyszerűsítő és racionálisabb hozzáállást a ló testrészeinek ismeretéhez, én is tapasztaltam, amikor egy Alexandriából Budapestre érkezett lovásztól próbáltam megtudakolni, hogy az általam összegyűjtött testrészek hol találhatók az előttünk álló lovon.

Ami a két nyelvjárási szavakat őrző ló-rajzot illeti, még bőven találhatunk a szavak között a klasszikus irodalomból ismert elnevezéseket. A kettő közül a szaúdi tartalmaz több klasszikus elemet, bár némelyik testrészek elnevezés a klasszikushoz képest más értelmet kapott. Ilyen pl. a *zawr*, ami három dolgot jelenthet: a középkori leírásokban az elsőtől a

³⁰ *Al-huyūl*, K. *al-ma'ārif al-'ilmī*, Kairó 2000. 17. old. Angolból arabra fordított terminusok.

³¹ *ar-RāĒib al-IŌfahānŌ: MuĀĀarĀt al-PudabĀŌ*. Beirut, Dar Sader 2004. 722., 780-781. old.

hatodik borda helyét a ló oldalán, ami nem jelenti sem a szügyet, sem a ló oldalát általánosságban, hanem annak egy részét, ahol a (nyereg nélkül ülő) lovas lába van.³² A nyelvjárásokban és a mai szóhasználatban a torkot jelenti. A *zawr* anatómiailag a valódi bordákat jelöli, illetve a szegycsonthoz: A valódi bordák közvetlenül a szegycsonthoz kapcsolódnak, szemben a többi álbordával, amelyek a szegycsonthoz csak közvetve, az ún. bordaívvel kötődnek. A valódi bordák száma lóban 8, az álbordáké 10. A szegycsont teste a második valódi bordapártól az utolsó valódi bordapárig terjed, vagyis 5 bordáról van szó, ami azt jelenti, hogy az arab leírás „az első hat borda helyé”-be beleszámolja az első bordapárt is. Az első valódi bordapár lóban porcos, (hollócsőrporc) nem csontosodott el. (A lóban a kulcsont sem fejlődött ki.) Az ember anatómiáját a lóéval összevetve juthatunk arra a következtetésre, hogy a *zawr* elnevezés két látszólag különböző dologra való alkalmazása, megint csak az emberhez való viszonyítás eredménye. A *zawr*-ot a szaúdi nyelvjárás a szügyre érti, vagyis a ló nyakának alsó részére, vagyis a mellkas felső részére ugyanúgy ahogy az embernél is.

A *mu'Éam al-wasīŌ* meghatározása pedig így szól: ahol a mellkas csontjainak végei találkoznak. Ez lehet a szügy alsó része, vagy a könyök mögötti hely is, tehát a leírás értelmezésétől függ, hogy ki mit nevez ezzel a szóval. Egy testrésznevet tartalmazó szöveg elemzésekor úgy tűnik a legbiztosabb módszer annak kiderítésére, hogy a szerző mit értett egy bizonyos szó alatt az, ha kiderítjük ki volt ő és hol élt. Egy szaúdi leírást például nem lehet az iraqi vagy az egyiptomi magyarázatokkal értelmezni. Pl. a *dirāŸ* a tevénél az elülső láb lábszárát jelenti és nem az alkart, mint a lónál, így értelmezési nehézségekhez vezet, ha valaki a *dirāŸ*-hoz, mint a ló alkarjához erősített béklyót szeretné értelmezni (elképzelni).

A *sāq* (sípcsont, alsó comb) a szaúdi nyelvjárásban lábszárát jelent s ahol a klasszikus meghatározás szerint lennie kellene, ott az *al-afŸar* van. A szó végén szerintem elírás történt, az „r” helyett „d”-nak kellene állnia, mint a *fahid* többesszámának. (*al-afhād*)

A *sāq* az embernél a lábszárát jelenti, így azt gondolom, hogy a szaúdiak az ember anatómiájának mintájára nevezték el a ló lábszárát is. A *sāq* elnevezést megtaláltam a nyúl anatómiáját (is) bemutató tankönyvben³³, ahol a felsőkar (*'aŸud*) csontját nevezik így. A

³² A nyereg nélkül ülő lovas lábszára a ló könyöke mögött szorítja a lovat, a nyeregben ülő (kengyelrel) valamivel hátrébb, a ló oldalán, mivel a lovas áll a kengyelben, vagyis a test vonalával egy síkban van a lába. A könyök mögötti részen a ló oldala keskenyebb, mint hátrébb a bordák oldalán. Az arab beduinok a hétköznapiakban nem használtak kengyelt, erre csak a rablóhadjáratokon vagy csatákban volt szükség. Nem használtak elől-hátul magasított kápás nyeret, ez csak az észak-afrikai arabokra jellemző, hanem több rétegből álló takarót erősítettek a lovak hátára.

³³ Practical animal biology, 1980 372. old.

sípcsont helyén pedig, ahol a *sāq*-nak kellene lennie, a *qaŌaba* áll, ami valószínűleg csövescsontot jelent.

A *qaŌaba* a Fonahn-féle anatómiai szótárban különféle szóösszetételekben szerepel, ami azt jelenti, hogy nem egy bizonyos csontnak a neve, hanem valamilyen közös tulajdonsággal bíró csontok általános elnevezése. Ekkor viszont felmerül a kérdés, hogy miért nem hívják az összes csövescsontot így, pl. a nyúl felkarjának a csontját is, ami szintén csövescsont. A sípcsont *al-qaŌabat al-insiyya* vagy *al-qaŌabat al-kubrā*, a szárkapocscsont (fibula) *al-qaŌabat al-Ōuġrā* vagy *al-qaŌabat al-waššiyya*, a combcsont *qaŌabat al-fahid*, az orrcsont az orrnyeregtől az orrlyukakig *qaŌabat al-unf*. Sőt a *qaŌaba* szerepel a légső nevében (*qaŌabat al-ri'a*) is. Maga a szó eredetileg nádat jelent.

Ugyanakkor a *sāq*-ot megtalálhatjuk a nyúl külső leírásánál, lábszár jelentésben is.³⁴ Vagyis ugyanaz a forrás ugyanazt a szót két különböző helyen említi meg, ami azt jelentheti, hogy a *sāq* itt az eredeti, vagyis a klasszikus és egy új értelmezésben is szerepel, mint a felkar csontja.

A homlok középkori felosztásából csak a *ġabha* maradt meg és érdekes, hogy a vallásos jelentőséggel bíró *nāŌiya* nem szerepel a rajzon.³⁵ Helyette egészen más szó áll ugyanazon a helyen: *al-kūla*. A pata saroktámaszánál feltüntetett *ka'ab*, bár ismert a középkori lóleírásnál, de ott a csánkot jelenti s a patánál nem szerepel. A *ka'ab* feltűnése a patánál „sarok” értelemben, szerintem a pata mint *Īāfir = qadam* értelmezés miatt született.

Az értelmezések eltérésének egyik oka tehát az emberhez való „rossz” viszonyítás, amikor az ember és állat összehasonlításának alapja nem az anatómia, hanem a funkció. Erre kiváló példa a teve testrészeit bemutató ismeretterjesztő kiadvány³⁶, ahol a végtagok elnevezései elcsúsztak, így a felkar az alkar helyére került, az alkar pedig a lábszárak helyén van. Így a lábszár (*waŪif*) neve hiányzik.³⁷ A *sāq* neve a hátsó lábón szintén lecsúszott a lábszár helyére, a felső combtól a csánkig tartó rész pedig nincs megnevezve. A tevéről szóló könyv szöveges része klasszikus irodalomból kölcsönzött idézetekkel van kiegészítve, ahol az éppen említett testrészek hasonlatai olvashatók. Mivel a tevét bemutató ábrán és a szöveges

³⁴ ibid 320. old.

³⁵ Az egyiptomi szerepel, de a félreértések elkerülése végett, mivel a klasszikus irodalomban a *nāŌiya* két dolgot is jelenthet, a homlokrészt és az üstököt, odaírták, hogy *ša'r al-nāŌiya*-üstök.

³⁶ *Al-ibil al-Ŷarabiyya al-aŌila*. Dār Ġarrūs Press, Libanon, 1990 68. és 83. old

³⁷ الوظيف لكل ذي أربع ما فوق الرسغ إلى مفصل الساق vagyis : minden négylábú lábán az a rész, ami a csüd (*rusġ*) felett és az alsócomb (*sāq*) izülete alatt van. Így a *sāq* nem lehet lábszár.

leírások között is jelentős eltérések fedezhetők fel a klasszikus értelmezéshez képest, így a verssorok értelmezései is kérdésesekké válnak.

Ha megnézzük a középkori arab anatómiai kifejezéseket összegyűjtő szótárt,³⁸ ahol a „*maf'ûil al-sāq wa-l-qadam*” a csuklóizület, vagyis a ló esetében a boka (*Ēubba*), egyértelműen mutatja, hogy a *qadam* ami egyes magyarázatok szerint s jelen esetben a szaúdi nyelvjárás szerint is egyenlő a *Īfir*ral, a *sāq*-hoz kapcsolódik. A *sāq* pedig itt valóban lábszár, ennek ellenére a hozzá felülről kapcsolódó lábész akár a többi rajzon és a középkori magyarázatok szerint is az alkar (*dirā*'), és nem a comb (*fahid*), mint ahogy az anatómiailag várható lenne.³⁹

A szíriai nyelvjárás lován hasonló okból kerülhetett a *rukba* (térd) az első láb lábtövének neve helyére, a valódi térd (a sípcsont és a combcsont közötti izület) helye pedig új nevet kapott, ami nem szerepel az ember testrészei között: *tafina*. Ez a név áll a középkori arab forrásokban is.

Általános és konkrét dolgokat jelentő testrészelnevezések

Általános elnevezésen értem az izom (hús – *laġm*), csont (*ĪaŪm*), ín (*ĪaŌab*), ideg (*ĪaŌab*) üreg (*qalt*), nyílás (*samm*) vagyis nem a konkrét helyhez kötődő neveket.

A testrészelnevezések között találunk olyan neveket, amelyek nem egy bizonyos állatfaj terminológiájához tartoznak, hanem bármely állatnál megjelenhetnek. Az is előfordulhat, hogy a terminológiák keverednek, annak ellenére, hogy az a bizonyos szó kimondottan egy bizonyos állatfajhoz tartozik. Ilyen például a *kalkal*, amely „a szügy alsó része” (a hevederszűj helyétől addig a helyig, ahol a földet éri a mellkasa lefekvéskor) jelentéssel megjelenik a lónál is, holott az eredetileg a tevének azt a részét jelentette, amely a földet éri lefekvéskor. Tehát a jelentéssel együtt került át a szó a ló terminológiájához. A lónál több név is született a szügy jelölésére, melyek között megtalálhatjuk még a szintén a teve terminológiájához tartozó *baraka* vagy *birka* nevet is. A kölcsönzés iránya nyilvánvaló, hiszen a teve előbb került az arabokhoz mint a ló, így a hasonló funkciójú helyek a tevéhez képest lettek névvel ellátva a lovon is. Hasonlóképpen a birka hátsó lábszárát jelentő *k(i)rÁŸ* a szíriai *RuwÁla* törzsnél a ló hátsó lábszárát is jelenti.

³⁸ Arabic and Latin Anatomical Terminology, chiefly from the Middle Ages by A. Fonahn. Kristiania 1922 85. old. és 133. old.

³⁹ A magyar nyelvben a „szár” a lábszárát és az alsó combot (sípcsontot) is jelenti, akárcsak a francia (le canon), a német (e Röhre), és az angol nyelvben (shank, cannon).

A ló testrészneveinél a konkrét dolgokat jelentő szavak között is vannak olyanok, amelyek máshol más jelentésben is megjelennek, de mégsem nevezhetők olyan értelemben általános neveknek, mint pl. az ín, izom vagy az üreg. Ilyen pl. a szemhéj (*ĪğĀb*), melynek elnevezése a belső szerveket összekötő - elválasztó bőrredő, a gátor neve is. Magának a szónak az eredeti jelentése „fátyol, takaró, függöny”, vagyis válaszfal. A szívburoknak saját neve van (*ĒĀšia*), bár a szó alapjelentése ott is: fátyol, takaró, vagyis a szó konkrétan a szívburokot jelöli, és nem mindenféle választófalat. Vagy pl. az ékcsont (*faraša*⁴⁰), amely a nyelvcsontnak is a neve, konkrét dolgokat jelölnek, hiszen annak ellenére, hogy hasonlóak nincsen saját nevük. A *raĀfa* különálló kerek „csont” a lábtőben (patella), a csüdben és a patában. Vagyis három helyen szerepel a név változatlan formában, három különböző dolgot jelölve. A magyarázatokban a csont (*ĪaŪm*), porc értelemben szerepel. A *qalt* egyszerre jelenti a szájpadlást, a lágycsonti és az ágyéki gödröt.

Ezek az elnevezések alakbeli vagy funkcionális hasonlóság alapján születtek, akárcsak az általános nevek (izom, ín, csont), az általuk elnevezett részeknek azonban nincsen saját, csak rá vonatkozó nevük.

Szintén a konkrét nevekhez tartozik például a *tafina*.

Egy magyarázat szerint a *tafina* ízület, az alkar és a felkar, valamint a sípcsont és a comb között, vagyis lehet a könyök és a térd is.⁴¹ A szövegkörnyezet dönti el, hogy éppen melyikről van szó. Az ízületeknek van egy általános (*mawŪil*-izület) és egy csak arra a konkrét izületre vonatkozó nevük. Így a *tafina* is *mawŪil*, a lábtő pedig valójában térd: *rukba*.⁴²

A *ĪitĀr* az általános szótárak szerint minden dolognak a peremét jelenti, vagy azt a felszínt amit körülvesz. Ilyen a szemhéjak pereme, a fül széle, köröm széle, végbélzáró izom stb. Tehát a *ĪitĀr* egy általános elnevezés, nem csak egy bizonyos résznek a neve.

Abū ‘Ubayda szótárában sűrűn találkozunk általános nevek egyedi értelemben való használatával, vagyis ha kiragadnánk a szótárból egy-egy általános jelentésű szót, a szótáron kívül nem tudnánk a valódi jelentését. Ismerve a szerző alaposágát, ez azt sugallja, hogy a középkorban még nem volt ezeknek a részeknek egyedi neve.

⁴⁰ A *faraša* az *al-MufaĀĀliyyĀt* szerint (41. old.) minden finom (szerkezetű) vagy lemezes csontnak a neve.

⁴¹ Maga a szó Hans Wehr szótára szerint a térd és könyök feletti érdes bőrt jelenti, a „callus”-t.

⁴² Ami az állatok esetében, s így a ló esetében is, magyarul lábtő ízület, mivel a valódi térd a hátsó lábban van, a sípcsont és comb között. Ezért ha az első láb lábtövet térdnek nevezik, mellé kerül a helyét pontosító „kéz/elülső láb” : *rukbat al-yad*. A könyökizület neve *mirfaq*.

III. A KUTATÁS FORRÁSAI

A kutatásunk alapját illetve vázát három fő munka alkotja:

- *Abū ʿUbayda, Ḥayl = Maʿmar b. al-Muʿannā at-Taymī Abū ʿUbayda. Kitāb al-Ḥayl.* Kairó, 1986. (Lovakról szóló könyv)

- *al-Aʿmaʿī, Ḥayl = Abū Saʿīd ʿAbd al-Malik b. Qurayb, Kitāb al-ḥayl* Kiadó: *Nūrī ʾImūdī al-Qaysī*, Bagdad 1970 (Lovakról szóló könyv)

- *al-Aʿmaʿī, Ḥayl = Abū Saʿīd ʿAbd al-Malik b. Qurayb, Kitāb al-ḥayl. Silsilat Kutub al-ḥayl.* Kiadó: *ʾĪtim Nāliʾ al-ʾĀmin*, Damaszkusz, *Dār al-Bašāʾir*, 2005 (Lovakról szóló könyv)

- *Ibn Qutayba, Maʿānī = Abū Muḥammad ʿAbdullāh b. Muslim b. Qutayba al-Dīnawarī, Kitāb al-maʿānī al-kabīr fī abyāt al-maʿānī* Kiadó: F.Krenkow. 3 kötet, Beirut, *Dār al-Nahʾa al-ʾĀdīta*, 1953 (Költészeti témaelemek nagy gyűjteménye)

A három mű nagyrészt fordításban, magyarázatokkal ellátva adja az alapját annak a kutatásnak, mely a ló testrészelnevezéseinek pontos magyar fordításait szándékozik megadni.

Mivel *Abū ʿUbayda* a kortársai szerint a legmélyebb tudású polihisztor volt a 8. században, és az általam megvizsgált lóleírások közül is az övé bizonyult a legalaposabbnak, ezért az ő munkáját választottam alapnak és etalonnak ebben a testrészelnevezések körüli káoszban. A könyvből készült szótár követi a könyv (*Kitāb al-ḥayl*) szerkezetét, vagyis a fejtől a hátsó patáig haladva írja le a lovat. A meghatározásokat a szerző magyarázatán kívül néhol kiegészítettem a megfelelő magyar vagy latin névvel. Az ő munkájával állítottam párhuzamba *al-Aʿmaʿī* könyvét, mely jóval rövidebb, kevesebb anyagot tartalmaz és nem ad minden testrésznévhez magyarázatot, ezért *Abū ʿUbayda* szótárából kiindulva írtam hozzá magyarázatokat.

Elképzelhető, hogy *al-Aʿmaʿī* legendás tudása a ló testrészeiről egy másik, mára már elveszett kéziratban (*Ḥalq al-faras*) mutatkozik meg, vagy azokon az oldalakon, amelyek ebből a kéziratból (*Kitāb al-ḥayl*) hiányoznak. *al-Aʿmaʿī* lóról szóló könyve a legrégebbi ilyen jellegű leírás, a munkáját sokan használták fel forrásként saját írásukhoz. Pl. *Ibn Qutayba* az *al-Maʿānī al-kabīr*-ban, *Ibn Sīda* az *al-Muḥaʿaʿa*-ban, *Ibn Manʿūr* a *Lisān al-ʾĀrabban*, *al-Nuwayrī* a *Nihāyat*-ban, *al-Aswad al-Ġundiġānī* az *Asmāʾ ḥayl al-ʾĀrabban*, *Ibn Hudayl al-Andalusī* a *ʾĪlyat al-fursān*-ban.

Jelen könyv (*Kitāb al-ḥayl*) teljes kéziratát Isztambulban a Köprülü Könyvtárban őrzik. Legelőször Dr. August Haffner tisztázta 1877-től és adta ki 1895-ben jól olvasható formában. További kézirat részletek számozottan találhatóak más könyvtárakban is.

Az eredetileg 135 oldalas kéziratot Haffner 25 oldalra csökkentette, talán a többi részhez nem jutott hozzá vagy olvashatatlan volt. Ezt a 25 oldalas munkát adta ki újra először az iraki bölcsészdoktor *Nūrī Īamūdī al-Qaysī* 1968-ban, majd a szintén iraki *Īatim Nāliī al-Āāmin* 2005-ben. *Nūrī Īamūdī al-Qaysī* szerint *al-AḤmaĪD* tanítványai vagy a későbbi hagyományozók (*nussāh*) a két könyvet összeolvasztották, mivel a szöveghez tartozó magyarázatokban a visszautalások egyszer a *Kitāb al-haylot*, egyszer pedig a *Kitāb al-farast* említik.

A disszertáció irodalmi részében Ibn Qutayba könyvének szerkezetét követtem.

A dolgozat kitér a klasszikusok szóanyagának modern korba történt átvitelére is, melyekhez a következő szerzők gyűjtéseit használtam fel: Carl Raswan (1893-1966) az oszmán kori Közel-Kelet nyelvjárásainak gyűjteménye, Waslaw Rzewusky (1777-1831) szaúd-arábiai nyelvjárásainak (nedzsi) gyűjteménye, Alois Musil (1868-1944) a szíriai Ruwala törzs nyelvjárása és Janet C.E. Watson (1959-) egyiptomi klasszikus és nyelvjárási szavai.

IV. A LÓ TÉMAKÖRÉBEN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓK

- The Horse as Seen by a Medieval Arab Scholar, *The Arabist*, Budapest Studies in Arabic 23. Edited by K. Dévényi and T. Iványi, Budapest, 2001 (157.- 171. old.)
- The Horse in the Beliefs of the Arabs Before the Islam, *Új Keleti Szemle*, 3. évf. 1.-2. szám. Szerk. Birtalan Ágnes Bp. 2001. (78.-84. old.)
- A lógyógyászat a középkori arab állatorvoslásban, *Orientalista Nap*, MTA Orientalisztikai Bizottsága és ELTE Orientalisztikai Intézet Bp. 2003.(61-74. old.)
- A lóverseny a középkori arab források alapján, *Új Keleti Szemle*, Bp. 2003
- A keleti népek és a ló. Az arab ló. *História*, Budapest, 2005. XXVII. Évf. 1.-2. szám. (33.-37. old.)
- On the Lexicography of the Horse in Medieval Arabic Sources. *Acta Orientalia*, Bp. 2007. (megjelenés alatt)
- A ló lexikográfiájának összehasonlítása a klasszikus és a modern arab nyelvben. *Orientalista Nap*, Budapest, 2008.